

Марта ДЕМЧИК

СВОЄРІДНІСТЬ ЖАНРУ ФЕНТЕЗИ У РОМАНАХ МАРИНИ ТА СЕРГІЯ ДЯЧЕНКІВ «РИТУАЛ» І АНДЖЕЯ САПКОВСЬКОГО «ВІДЬМАК»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (36) 2016

УДК 82.091+821.1612-312.9.009:821.09(431)

Демчик М. Своєрідність жанру фентезі у романах Марини та Сергія Дяченків «Ритуал» і Анджея Сапковського «Відьмак»; 11 стор.; бібліографічних джерел – 17, мова – українська.

Анотація: У статті досліджується своєрідність жанру фентезі у романах «Ритуал» російськомовних українських фантастів Марини та Сергія Дяченків і «Відьмак» польського фентезійного письменника Анджея Сапковського. Розглядаються питання про визначення жанру фентезі та його класифікацію у сучасному літературознавстві.

Звертається увага на те, що автори, використовуючи міфи, архетипи, казкові сюжети, створюють власний міф, унікальні світи, де традиційне поєднується з авторською фантазією.

Ключові слова: фантастика, фентезі, ескапізм, вторинний світ, архетип, деміфологізація, ремінісценції, Дж. Р. Р. Толкієн, Марина та Сергій Дяченки, Анджей Сапковський.

Фантастика була відома людям з давніх часів. Вона присутня майже у кожному виді мистецтва. У літературі фантастика пройшла довгий шлях становлення: від первісного міфу до казки, від казки та легенди – до літератури нашого часу. Фантастична література реалізує можливість усебічного розгляду актуальних проблем сучасності та моральних першооснов негативних явищ епохи.

Серед жанрових різновидів фантастики літературознавці виділяють фентезі, що відображається на сучасній літературній ситуації, де фентезі посідає одне з домінуючих місць.

Виникнення і розвиток фентезі дослідники пов'язують зі змінами, які відбулися і відбуваються у соціальній, науковій та інформаційній сферах. Фентезі неначе відгукується на проблемні питання у складному та суперечливому світі, дає можливість реалізувати фантазійні експерименти та проаналізувати основні закони існування соціуму та всесвіту в цілому.

Фентезі – жанр дуже молодий. У сучасному вигляді він сформувався лише в середині ХХ століття, а його класиком по праву вважається англійський письменник Джон Рональд Руел Толкієн. Власне вихід його роману «Хоббіт», що був опублікований 1937 року, прийнято вважати зародженням фентезі. З часу появи роману термін «фентезі» остаточно приживається в літературі та поступово починає займати все більшу частину культурного життя суспільства: живопис, кінематограф, комп'ютерні та настільні ігри і т. ін. Подібну закономірність Т. Є. Савицька називає «фентезізацією глобальної культури». Більше того, дослідниця припускає, що «фентезі, як віртуальній матриці глобальної культури, котра у формульному вигляді зберігає у собі все багатство міфів та легенд людства судилося стати тим актуальним культурним багажем, яким практично будуть користуватися люди у майбутньому кіберсоціальному сторіччі» [13, с. 104].

В «Історичному словнику фентезійної літератури» Браян Стеблфорд зауважує що «до 1969 року, термін "fantasy" застосовувався лише до дитячої літератури» [16, с.35]. Все це змінилося після другої хвилі популярності творчості «батька» фентезі Толкієна, яка розпочалася в США у 1970-ті роки і захопила весь світ. Це спричинило появу великої кількості не тільки різноманітних продовжень «Володаря перстнів», але й оригінальних творів із складними історіями та моделями світу («Чаклунський Світ» А. Нортон, «Хроніки Нарнії» К. С. Льюїса, «Чарівник Земномор'я» Урсули ле Гуїн, «Темна вежа» С. Кінга, «Дозори» С. Лук'яненко та ін.). У цьому ряду розглядаються й «Відьмак» (1986-1992) польського фантаста Анджея Сапковського [15] та «Ритуал» (1996) російськомовних українських фантастів Марини та Сергія Дяченків [5].

Звернення письменницької уваги до жанру фентезі пояснюється тим фактом, що «світ художньої фантастики увільняє авторських героїв від жорстокої детермінованості своїх почуттів, думок і вчинків, дає можливість виступити проти сприйняття людини як гвинтика глухої до потреб особистості машини. Занурення у фентезі надає можливість висловлювати алюзії щодо навколишньої дійсності, пропонує засоби її реконструктивних змін, оскільки це – «езопівська мова», за допомогою якої можна сказати більше, аніж засобами властивими реалістичній літературі» [6, с.7]. Ще однією причиною великої уваги до цього жанру є ескапізм: фентезі дає можливість відійти від реальних проблем сучасної дійсності.

Протягом ХХ століття фентезійна література набула активного розвитку й у ХХІ стала одним із найпоширеніших жанрів. Відповідно зріс до неї й науково-дослідницький інтерес. В Україні, як стверджує Т.Рязанцева, у 2002-2016 роках захищено 18 кандидатських дисертацій про цей популярний жанр літератури [4].

Але і зараз визначення жанру фентезі залишається проблематичним. Так «Словник літературознавчих термінів» С. Белокурової вказує, що фентезі – це різновид фантастики: твори про ірреальні події в котрих головну роль відіграють ірраціональне, містичне начало і світи, існування яких не можна логічно пояснити [2, с. 283]. У довіднику «Фантастика від «А» до «Я» (основні поняття і терміни)» Олександра Осипова зазначено, що фентезійний світ не має нічого спільного зі звичайною реальністю [12, с.267-268]. Польський фантаст Станіслав Лем стверджував, що фентезі – «це казка, позбавлена оптимізму детермінованої долі, розповідь, в якій детермінізм долі поповнено схоластикою випадковостей»[8, с.42]. У «Літературознавчій енциклопедії» сказано, що «фентезі – жанровий різновид фантастики, в якому використовуються ірраціональні мотиви чарівництва, магії, рицарського епосу, поєднані з реалістичною нарацією, змальовуються віртуальні світи із середньовічними реаліями, нетехнічною психологією»[10, с.259].

Так само по-різному підходять дослідники до класифікації фентезі. О. Ковтун у монографії «Художній вимисел у літературі ХХ століття» виділяє чотири великі групи фентезі: містично-філософське, метафоричне, «жахливе» або «чорне» фентезі та «героїчне» або «фентезі вогню та меча»[7, с. 15]. Класифікація фентезі по С. Алексєєву та М. Батшеву виглядає вже зовсім по-іншому: класичне, історичне і наукове фентезі[1, с.83]. Крім того виділяють високе та низьке фентезі, ігрове фентезі, гумористичне фентезі, пародію на фентезі, ліричне фентезі, постмодерністське фентезі, слов'янське фентезі, дитяче фентезі, міське фентезі, технофентезі. Але таку класифікацію також не можна вважати еталонною. Деякі сучасні письменники поєднують у своїй творчості містичне, героїчне, авантюрно-пригодницьке, філософсько-притчове, пародійне, гумористичне, фентезі паралельних світів, фентезі про сучасність, детективне та любовне фентезі, що приводить до появи великої кількості відгалужень та нових напрямів.

В українській літературі фентезі з'явилося наприкінці 80-х років, а поширилося в середині 90-х років ХХ століття. На сьогодні це один з найпопулярніших жанрів фантастики України (Т. Завітайло, М. Горностаєва, Т. Литовченко, Н. Тисовська, Генрі Лайон Олді, Я. Дубинянська, Д. Корній). Відповідно посилюється інтерес до цього жанру з боку літературознавців (М. Назаренко[11], О. Буйвол [3], Т. Литвиненко[8] та ін.), хоча теоретичні аспекти цього літературного феномену недостатньо вивчені. Таким чином, величезна популярність жанру фентезі, блискавичне розповсюдження в багатьох країнах, специфіка цього жанру, його недостатня дослідженість в українському літературознавстві свідчать про безумовну актуальність проблеми і необхідність уважного дослідження жанру фентезі і процесу його формування в кон-

тексті сучасної української літератури та у порівнянні з творами цього жанру в інших літературах, зокрема в польській.

Метою нашої студії є дослідження своєрідності жанру фентезі у романах Марини та Сергія Дяченків «Ритуал» і Анджея Сапковського «Відьмак», які, на наш погляд, стоять біля джерел фентезі в українській та польській літературах.

Сергій та Марина Дяченки – класичні представники сучасного фентезі. Хоча працюють вони не лише в цьому жанрі, найвідоміші їхні романи є саме фентезійними. «Брамник», «Відьомська доба», «Одержима», Шрам», «Ритуал», «Ключ до королівства» та багато інших творів можуть по праву вважатися українськими перлинами жанру фентезі. М. та С. Дяченки – володарі міжнародних літературних премій у галузі фантастики, свого часу їх було визнано найкращими фантастами Європи.

«Ритуал» (1996 р.) – є одним з перших творів письменницького подружжя. Автори зазначили, що це «чарівний роман для юнацтва». В одному з інтерв'ю М. Дяченко сказала, що починали вони з кришталево-чистої чарівної казки, а закінчили соціальною фантастикою [Назаренко, с.53]. Так у казкових традиціях у творі зображені три королівства зі своєю історією та геральдикою, які «співіснують тихо й мирно», споріднені міждинастійними шлюбами і улюбленими святами. В основі твору використано давнє уявлення про змієборство, що стало стрижнем міфів та казок народів світу, до того ж, відоме всім світовим релігіям. Автори звернулись до архетипних образів дракона, принцеси, хороброго лицаря, принесення красуні у жертву чудовиську, чарівного дзеркала. Але у казковій країні М. та С. Дяченко вирують реальні пристрасті і почуття. «Жанр фентезі являє собою чистий інфантілізм, – висловила в одному з інтерв'ю Марина Дяченко, – погляд на світ, де є абсолютне добро й абсолютне зло. А ми з Сергієм намагаємося принести туди якісь реалістичні характеристики»[Назаренко, с. 48]. У «Ритуалі» вдало поєдналися міфічно-казковий сюжет про викрадення принцеси драконом, і «реалістичні характери».

Проте письменники створюють свою варіацію на добре знаний сюжет. Головні герої твору зовсім не такі, якими ми їх звикли бачити. Арм-Анн, двісті перший нащадок славетного роду драконів-перевертнів, не чудовисько, а талановитий поет, який підсвідомо мріє про людське життя. Викрадена принцеса Юта, зовсім не прекрасна, проте має гострий розум, добре серце і виявляє бажання стати драконом, «хоробрий» лицар – принц Остін насправді здатний на обман, підлість і зраду. Деякі дослідники виділяють ще одного героя твору[17]. Це ритуал, без якого неможливе будь-чиє життя у світі трьох королівств.

На думку письменника і літературного критика Михайла Назаренка, саме у «Ритуалі», «не вдаючись до термінів соціальної психології,

автори намічають систему, котрій залишаються вірними дотепер. Світ статичний, оскільки люди (дракони, відьми, мутанти, політики – все одно) існують у межах певних ролей. Кожен поводить так, як йому визначено звичаями, законами суспільства чи його власною природою» [11, с.55-56].

Центральним питанням роману є виконання ритуалу – вірність традиціям роду у світі драконів, людей та морських чудовиськ. Наприклад, ініціація молодого дракона вимагала викрадення та поїдання «царственої здобичі» – красуні-принцеси, що називалося «промислом»; молодого принца – у здійсненні подвигу, приміром, визволення принцеси з полону дракона; морського чудовиська – в поїданні жертви-жінки, прикутої до скелі. Але наймолодше покоління представників цих родів відступає від давніх звичаїв. Останній нащадок драконів Арм-Анн вирішує виконати «промисел» лише формально, нікого не вбиваючи; принц Остін так само символічно перемагає в битві дракона, який піддається і лише вдає переможеного; а правнук морського чудовиська Юкки не з'їдає своєї жертви і не вбиває дракона-захисника, вражений саможертвистістю останнього. Автори постійно ставлять своїх героїв перед проблемою вибору: піддатися згубному впливу задушливого ритуалу, чи йти за покликом серця; бути чудовиськом у людській подобі, чи навіть будучи драконом мати людське серце.

У Марини та Сергія Дяченків головною істиною, яку здатна пізнати людина, є любов. «Любов у Дяченків найяскравіше виявляє людську сутність людини», – слушно зауважує М. Назаренко [11, с.56]. Таким чином, письменники розповідають казку-притчу про процеси, які відбуваються у душі кожного.

Можна зробити висновок, що завдяки цікавій авторській інтерпретації традиційних сюжетів та образів роман «Ритуал» є зразком романтичного, ліричного, психологічного, казково-міфологічного фентезі, яке займає достойне місце в українській фентезійній літературі.

Анджей Сапковський ввійшов у польську та світову літературу у 1986 р. з фентезійним оповіданням «Відьмак», в якому створив свого головного героя – відьмака, Геральта з Ривії. Зараз героїчна сага про відьмака посідає четверте місце за накладками у Польщі, нагороджена преміями імені Януша Зайделя, преміями SFinks, 2010 року А. Сапковський отримав почесну нагороду Європейського співавторства наукової фантастики EuroCon «Гранд Майстер», а в 2012 році став кавалером срібної медалі міністерства культури й національної спадщини Польщі.

Важко переоцінити значення творчості Сапковського для польської жанрової літератури. Його твори стали вдалою відповіддю на ситуацію у польській фантастиці 80-90 років, коли

книжковий ринок наповнився західними зразками наукової фантастики та фентезі. Після виходу творів Сапковського стало зрозуміло, що польські автори цілком здатні конкурувати і перемагати західних колег. Також виявилось, що використання свого, національного матеріалу допомагає створити неповторний світ авторської фантазії і незвичайного знакового фентезійного героя. Сапковський довів, що польське фентезі має право й можливість існувати як оригінальний, а не вторинний продукт.

У романі «Відьмак» Сапковський створив свій власний фентезійний світ Північних королівств з багатівковою історією, релігією та міфологією. У цьому світі представлені людської раси живуть поряд з ельфами, гномами, краснолюдами, дріадами, магами та чародіями. Народи у Північних королівствах розмовляють різними мовами. Це Старша Мова (мова ельфів, мова віщунів і пророцтв), це мова вчених і університетів, а також гномська мова, яку використовують для віртуозної лайки. Але при цьому Сапковський відтворює атмосферу середньовічної Польщі, з її побутом, традиціями, впізнаваними деталями.

Світ королівств переживає складні часи: це і постійна загроза з боку жорстокого королівства Нільфгарду, і внутрішні конфлікти між королями і магами, між ельфами і людьми. Сапковський описує жахи війни, ксенофобії, кривавих міжусобиць. Сам автор зазначав з цього приводу: «У фентезі тисяча визначень і я вигадав своє власне, у відповідності до якого фентезі це переказ міфу, казки, легенди, тільки зовсім не казковою мовою» [14, с. 37].

Одним із засобів, які використовує Сапковський, щоб створити фентезійний світ, є засіб «тексту в тексті», який представлений у вигляді ремінісценцій, інтерпретацій відомих творів європейського та польського фольклору і літератури. Це романи артурівського циклу, казки братів Грім, Андерсена, Шарля Перо. Письменник грається з відомими сюжетами, він деміфологізує їх, переписує заново, посилюючи трагічний або комічний ефект. Це свідомо позиція Сапковського, який часто підкреслював, що уважний та інтелектуальний читач зможе знайти в його книгах безліч так званих «пасхальних яєць» – посилань та алюзій на відомі літературні та інші твори. Таким чином Сапковський звертається до постмодерністської гри, передусім – у культурологічному розумінні цього слова.

Дуже давно у світі Північних королівств було створено гільдію відьмаків, яких навчали вбивати потвор і бестій. Одним з останніх відьмаків є Геральт з Ривії, в дитинстві перетворений на мутанта, який заробляє на життя тим, що вбиває чудовиськ. Він дуже часто зустрічається з потворами, яких потрібно захищати від людей і з людьми, які гірші ніж чудовиська. Вся сага побудована на на-

маганні Геральта позбутися самотності і знайти своє місце у світі. Саме з образами Геральта, чарівниці Йеніфер, княжни Цірі пов'язані мотиви дороги, випробувань, ініціації, дитини-несподіванки, дитини-призначення. У романі Сапковського історія головних героїв твору стає історією духовних і моральних конфліктів, переконуючи в непохитності ідеалів людського серця, – любові і честі, жалю та гордості, співчуття та жертвовності.

Характерним для роману Сапковського «Відьмак» є поєднання у ньому магії, історії, пригод, еротики, філософських роздумів, переданих з ліризмом і сарказмом. Все це дає підстави віднести роман польського письменника до високого, епічного фентезі з елементами постмодернізму.

Можна зробити висновок, що романи М. та С. Дяченків «Ритуал» та А. Сапковського «Відьмак» презентують різні види фентезійного жанру.

Але обидва твори звертаються до питання сутності людини та її долі у майбутньому. Це зумовлює ряд наступних характеристик, спільних для фентезійних романів обох країн: філософічність, гуманістична спрямованість, цікавість до людської душі, орієнтація на моральну проблематику (кожен текст – розв'язання морального або етичного питання), занепокоєння майбутнім, лірично-іронічна інтонація.

Автори намагаються вирішувати питання світобудови, вічні, вселенські, глобальні проблеми буття: добро і зло, проблема вибору, людина та її місце у Всесвіті, вагомість нематеріального й ефемерності матеріального.

Таким чином, питання порівняльного аналізу сучасного українського фентезі та інших національних фантастичних літератур є важливою проблемою компаративістики, яке потребує детальнішого дослідження.

Література

1. Алексеев С., Батшев М. Фэнтези – развитие жанра в России / С. Алексеев, М. Батшев // Книжное дело, 1997. – №1. – С.82-86.
2. Белокурова С. П. Словарь литературоведческих терминов / С. П. Белокурова. – СПб: Паритет, 2006. – 320 с.
3. Буйвол О. В. До проблеми жанрової класифікації фентезі / О.В. Буйвол // Мова і культура. – К.: Видавничий двір Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 11. – С.238-244.
4. Дослідження літератури фентезі в Україні. Основні факти (2002-206) / Уклала Т. Рязанцева // www.ilnap.gov.ua.
5. Дяченки М. та С. Ритуал. Авторизований переклад з російської О. Негребецького / Марина та Сергій Дяченки. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2006. – 280 с.
6. Зарицький О. М. Чарівний світ художньої фантастики: чеська соціальна і романтична фантастика у другій половині ХХ ст. / О. М. Зарицький. – К.: Центр вільної преси, 2000. – 143 с.
7. Ковтун Е. Н. Художественный вымысел в литературе XX века: учебное пособие / Е. Ковтун. – М: Высш. шк., 2008. – 408 с.
8. Лем С. Фантастика и футурология: В 2 кн. / С. Лем. – М.:ООО «Изд-во АСТ»:ЗАО ППП «Ермак», 2004. – Кн. 1. – 591 с.
9. Литвиненко Т. М. Національна міфологія в українській російськомовній фантастиці межі ХХ-ХХІ ст. / Т. М. Литвиненко // Філологічні науки: Збірник наукових праць. – Суми: Видавництво Сумського ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2009. – 355-361.
10. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. – К.: Академія, 2007. – (Серія «Енциклопедія ерудита»: ЕЕ). Т. 2: М (Маадай-Кара) – Я (я-форма) / авт. уклад. Ковалів Ю. І. – 622 с.
11. Назаренко М. И. Реальность чуда: Монография / М. И. Назаренко. – К.: Из-во «Мой компьютер», 2005. – 256 с.
12. Осипов А. Н. Советская фантастика //Фантастика от «А» до «Я»: (Основные понятия и термины): краткий энциклопедический справочник / А. Н. Осипов. – М.: Дограф, 1999. – С. 267-268.
13. Савицкая Т.Е. Фэнтези: становление глобального жанра / Т.Е. Савицкая //Культура в современном мире. – 2012. – № 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://infoculture.rsl.ru/>.
14. Сапковский А. История и фантастика / Анджей Сапковский. – М.: АСТ: Хранитель, 2007. – 319 с.
15. Сапковский А. Відьмак. Останнє бажання / А. Сапковский. – Харків: Книжковий Клуб «Сімейного дозвілля», 2016. – 285 с.
16. Stableford В. Historical dictionary of fantasy literature / В. Stableford; The Scarecrow Press, Inc., 2005. – 567 с.
17. Шестак А. М. Роман Марини та Сергія Дяченків «Ритуал» у світлі аналітичної психології / А. М. Шестак //Літературознавчі студії: збірник наукових праць Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, Ін-т філології. – Київ, 2010. – Вип. 29. – С.64-69.

Марта Демчик

**СВОЕОБРАЗИЕ ЖАНРА ФЭНТЕЗИ В РОМАНАХ МАРИНЫ И СЕРГЕЯ ДЯЧЕНКО «РИТУАЛ»
И АНДЖЕЯ САПКОВСКОГО «ВЕДЬМАК»**

Аннотация: В статье исследуется своеобразие жанра фэнтези в романах «Ритуал» русскоязычных украинских фантастов Марины и Сергея Дяченко и «Ведьмак» польского фэнтэзийного писателя Анджея Сапковского. Рассматриваются вопросы об определении жанра фэнтези и его классификации в современном литературоведении.

Обращается внимание на то, что авторы, используя мифы, архетипы, сказочные сюжеты, создают собственный миф, уникальный мир, где традиционное соединяется с авторской фантазией.

Ключевые слова: фантастика, фэнтези, эскапизм, вторичный мир, архетип, демифологизация, реминисценции, Дж. Р. Р. Толкиен, Марина и Сергей Дяченко, Анджей Сапковский.

Marta Demchuk

**THE ORIGINALITY OF FANTASY GENRE IN NOVELS «RITUAL» BY MARYNA
AND SERHII DIACHENKO AND «WITCHER» BY ANDZHEI SAPKOWSKYI**

Summary: The article examines the originality of fantasy genre in novels "Ritual" of Ukrainian science fiction writers Maryna and Serhii Diachenko and "Witcher" of Polish fantasy writer Andzhei Sapkowskyi. There are considered the questions on the definition of the genre of fantasy and its classification in the modern literary criticism.

Attention is drawn to the fact that the authors, using the myths, archetypes, fairy tales, create their own myth, a unique world, where traditional is combined with the author's imagination.

Key words: science fiction, fantasy, escapism, a secondary world, archetype, demythologization, reminiscences, J.R.R. Tolkien, Maryna and Serhii Diachenko, Andzhei Sapkowskyi.

Стаття надійшла до редакції 29.10.2016 р.

© *Демчик Марта Іванівна* – старший викладач кафедри літератур народів світу та компаративістики філологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет».